

माहितीची मुक्त उपलब्धता

सध्या संशोधनास उपयुक्त असा 'माहितीची मुक्त उपलब्धता' दिन (१४ ऑक्टोबर) जगभर साजरा केला जाणार आहे. त्यानिमित्त...

भाग्यश्री साने, भक्ती गोळे

'ओपन अॅक्सेस डे' - 'माहिती मुक्त उपलब्धता दिन'

स्पार्क (SPARC - The Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition; www.arl.org/sparc) म्हणजे बौद्धिक व शैक्षणिक ग्रंथप्रकाशन समिती, प्लॉस (PLOS - The Public Library of Science - www.plos.org) म्हणजे विज्ञानविषयक सार्वजनिक ग्रंथालय आणि (Students for Free Culture - www.freeculture.org) म्हणजे मोफत माहिती उपलब्धतेचे पुरस्कर्ते असलेल्या विद्यार्थी संघटना, या अमेरिकास्थित संस्थांनी संशोधनास उपयुक्त माहितीस्रोतांची मोफत उपलब्धता होण्यासाठी १४ ऑक्टोबर २००८ हा दिवस 'ओपन अॅक्सेस डे' म्हणजेच 'माहिती मुक्त उपलब्धता दिन' घोषित केला आहे.

ओपन अॅक्सेस म्हणजे काय?

माहितीस्रोत म्हणजेच माहितीपर लेख, संशोधनास उपयुक्त माहिती असलेले ग्रंथ, नियतकालिके यांचा वापर करण्यासाठी 'अॅक्सेस' हा शब्द 'प्रवेश' या अर्थाने वापरला जातो. इथे 'अॅक्सेस' हा शब्द वापरताना 'इंटरनेटवरील किंवा ऑनलाइन माहितीस्रोतांची उपलब्धता' असा अर्थ अभिप्रेत आहे. ओपन अॅक्सेस समजण्यासाठी आपण प्रथम 'क्लोज्ड अॅक्सेस' म्हणजे काय हे समजून घेऊ.

काही वर्षांपूर्वी उच्च शिक्षण घेणारे विद्यार्थी, प्राध्यापक, संशोधक, संशोधन संस्था, शिक्षण संस्था, उद्योजक हे माहितीस्रोतांचे केवळ उपभोक्ते होते. आता हे माहितीस्रोतांचे 'ग्राहक' बनले आहेत. म्हणजेच माहितीस्रोतांद्वारे माहिती मिळविणे व त्याचा वापर करणे, यासाठी त्यांना किंमत मोजावी लागते. माहितीची उपलब्धता, उपयोगिता आणि त्यासाठी आकारली जाणारी किंमत, यातील अंतर फार वेगाने वाढत आहे. इतके, की संशोधकाला स्वतःच्याच लेखाचा संदर्भ म्हणून वापर करण्यासाठी भरमसाट किंमत मोजावी लागते. एकदा लेख प्रकाशित झाला, की त्यावर प्रकाशकाचा हक्क प्रस्थापित होतो. त्यामुळे लेखकही अडचणीत येऊ लागले. यालाच 'क्लोज्ड अॅक्सेस' म्हणजे माहितीची 'क्लिष्ट उपलब्धता' अशी संज्ञा वापरली गेली.

एकाएकी गेल्या काही वर्षांमध्ये प्रकाशकांनी नियतकालिकांच्या ऑनलाइन वापराबाबत मनमानी करून नवीन नियम लावण्यास सुरवात केली. अभ्यासक, संशोधक, विद्यार्थी, प्राध्यापक, एवढेच नव्हे, तर अटीचे पालन करताना ग्रंथपाल वर्ग त्रस्त झाला. कारण अशा क्लिष्ट माहितीस्रोतांची उपलब्धता फक्त ग्रंथालयातच केली जाते; पण असे माहितीस्रोत वापरण्याची परवानगी कोणाला द्यावी, याबाबत स्पष्ट नियम करणे हे ग्रंथपालांना एक आव्हान ठरते.

ज्या माहितीस्रोतांवर म्हणजे संशोधनपर लेखांवर हा सर्व उद्योग चालतो त्याचें प्रणेते म्हणजे प्राध्यापक, संशोधक (लेखक) आता खडबडून जागे झाले आहेत. या परिस्थितीवर उपाय म्हणून विद्यार्थी, प्राध्यापक, संशोधक यांनी आपले निवडक लेख इंटरनेटद्वारा स्वतःच प्रकाशित करायला सुरवात केली. एवढेच नव्हे, तर सर्वांना मोफत उपलब्ध करण्याची सोय केली. विद्यापीठांनी आपल्या संकेतस्थळांवर अशा लेखांची उपलब्धता भविष्यातील संदर्भ म्हणून करण्यास सुरवात केली आहे, तसेच काही कंपन्यांनी उपयुक्त सॉफ्टवेअर मोफत उपलब्ध करून देण्यास सुरवात केली आहे.

'ओपन अॅक्सेस' चळवळीमुळे माहितीची उपलब्धता कोणीही करू शकत असल्यामुळे अशा माहितीचा दर्जा टिकविणे हे कदाचित आव्हान ठरण्याची शक्यता आहे. तरीही 'माहिती मुक्त उपलब्धता दिन' ही उच्च शिक्षणाशी संबंधित व्यक्ती व संस्था यांना सामान्यांपर्यंत माहितीच्या मुक्त उपलब्धतेविषयी जाणीव निर्माण करण्यास एक सुसंधी आहे. पहिला 'माहिती मुक्त उपलब्धता दिन' साजरा करताना ग्रंथपाल आमचा माहिती मुक्त उपलब्धतेला पाठिंबा आहे, अशी भूमिका घेत आहेत. संशोधन, उच्च शिक्षण हा समाजाच्या प्रगतीचा पाया आहे, याची जाण ज्यांना आहे ते सर्वच जण या चळवळीला मुक्त पाठिंबा देतील, यात शंका नाही.